

Hogyan épült a Wekerle-telep?

A Wekerle-telep Magyarország első kertvárosa. Építését 1908-ban határozták el Kispest területén, egy másik, kevésbé ismert családi házas lakóteleppel, a Kőbánya-Óhegyi munkásteleppel egyidőben. A két telep létrehozását a főváros tűrhetetlen lakásviszonyairól folytatott leleplező közlemények és viták előzték meg.

A múlt század hetvenes és nyolcvanas éveiben Budapest gyors fejlődésnek indult. Nagy tömegek áramlottak a fővárosba, megnőtt a tisztviselőréteg és a városi munkásság létszáma. 1910-ben már egymillióan, az eltartottakkal együtt két és fél millióan tartoztak a munkássághoz.

A század végén sok lakás épült Budapesten, de ezek legnagyobb részt drága bérlakások voltak, a munkásság és a kis fizetésű tisztviselők számára megfizethetetlenek. A fővárosi statisztikai hivatal már 1870-ben beszámolt a visszas lakáshelyzetről, a lakások, különösen az egyszobás lakások zsúfoltságáról. Amikor a helyzet már végképp tarthatatlannak bizonyult, 1887-ben megkezdték a tisztviselőtelep építését a X. kerületben, az akkori Orczy kert mögötti területen. Ugyanebben az évben pedig kiírták az első tervpályázatot egy munkástelep építésére is. A várható költségeket azonban túl nagyknak ítélték, ezért az első jelentősebb munkástelep építésére csak a századforduló utáni években tértek vissza.

1907-ben, Wekerle Sándor miniszterelnöksége és Szendy Károly polgármestere idején meghirdették a főváros kislakásépítési programját. Elhatározták, hogy a munkásság és a kis fizetésű tisztviselők lakásait kertváros formájában fogják felépíteni. A kertvárosok telepítésének gondolata az angol Ebenezer Howardtól származott. Az angol nagyvárosok is a gyors növekedés gondjaival küzdöttek, a nagyvárosi munkásság lakásviszonyai a bérkaszárnnyákban ott is tűrhetetlenek voltak. Ebenezer Howard azt javasolta, hogy a nagyvárosok határai mentén, a városok peremén új településeket, „kertvárosokat” hozzanak létre. Itt kertes házakban élhetnének azok, akik addig a belvárosok nyomorúságos bérházaiba szorultak. Úgy képzelte, hogy ezeket a kertvárosokat egységes tervek szerint kellene megépíteni. A kertvárosok gondolata Európában hamar elterjedt, több ilyen települést építettek fel Angliában és Németországban is.

1908-ban a törvényhozás megtárgyalta az első két fővárosi munkástelep létesítésének ügyét, megszavazta a felépítésükhöz szükséges kölcsönt. A mai Wekerle-telep neve eredetileg Kispesti Állami Munkástelep volt, majd Kispesti Állami Munkás- és Tisztviselőtelep. Később kezdték – félhivatalosan – az építés idején hivatalban levő miniszterelnök nevével Wekerle-telepnek nevezni.

1909 tavaszán a Pénzügyminisztérium megvásárolta a mintegy 472 000 négyszögöl területű kispesti ún. Sárkány telepet és a X. kerületben a kőbányai Óhegyen levő kb. 210 000 négyszögöl nagyságú területet. A Magyar Építőművészek Szövetsége 1908 júliusában „terjedelmes és megokolt felterjesztésében” felhívta a minisztérium figyelmét, hogy a munkástelepek tervezését „ne sablonszerűen, hanem művészi és modernül” valósítsák meg. A minisztérium fel is kérte az Egyletet, hogy írjon ki pályázatot a szabályozási tervre és a háztípusok terveire. Az elrendezési tervek közül Palóczy Antal javaslata kapott első díjat, ő a mainál mozgalmasabb útvezetésű elrendezést javasolt. Ezt a Pénzügyminisztérium nem ítélte megvalósíthatónak, helyette megbízta Győri Ottmár főmérnököt, készítsen egy újabb, egyszerűbben megvalósítható javaslatot. A Wekerle-telep ma ismert, egyenes vonalvezetésű, sugárirányú főutakkal és nyolcszög alakú „körúttal” tagolt elrendezése az ő nevéhez fűződik.

Többen kaptak díjakat a háztípusok terveiért is, köztük Árkay Aladár, Bierbauer István, Fleischl Róbert és mások. A pályázati munkák mellett a minisztérium munkáslakás-építési osztálya is dolgozott ki terveket. A minisztériumi tervek és a díjnyertes munkák alapján összesen 35 típus szerint épültek a földszintes és egyemeletes lakóházak és a középületek egy része. A kivitelező a Polatschek és Epstein cég volt.

A lakóházak formájában utalásokat lehetett felfedezni az éppen akkor megismert népi építészeti formákra. A házak mai állapotában ebből már keveset láthatunk. A homlokzatokat átalakították, felújították, a díszítések többnyire eltűntek, de a tetőszerkezetek formáiban, az épületek arányaiban még fel lehet ismerni az eredeti építészeti szándékokat.

1925-ig összesen 4412 lakás épült fel, nagyjából főlidszintes házakban. Háromféle nagyságú lakás épült, egy-, két- és háromszobások. Általában félkomfortosak voltak, konyhával, kamrával, tornáccal, kerttel. Az egyszobás lakások bére 1915-ben 160, a kétszobásoké 220, a háromszobásoké 330 korona, lényegesen olcsóbb, mint a hasonló nagyságú, fővárosi bérházakban levő lakásoké. A telephez iskola,

vendéglő, orvosi rendelő, gyógyszerár, különféle boltok, piac, sportpálya is tartoztak. A tervezett 8000 lakásnak valamivel több mint a fele épült meg.

Az első építési ütemben a telep központi terét, a mai Petőfi teret még nem építették körül. A főtéri épületegyüttes tervezésére 1912-ben adtak megbízást. A terveket Kós Károly készítette. A teret szegélyező épületek kivitelezését 1913-ban kezdték meg. Ezzel vált a Wekerle-telep építészeti egységgé. A központi épületegyüttes harmónikusan illeszkedik a munkástelep földszintes házaihoz, városias hangulatú, és mégsem épít kulisszákat a lakóövezet elé. Áthajtóutakkal, kapukkal mintegy összekapcsolja, egybenyitja a főteret és a lakóövezetet. Átvezeti a forgalmat a telepet átszelő utak felé. A főtér így nemcsak a pusztá reprezentálás célját szolgálja – bár természetesen azt is –, de helyet ad a mindenkori közösségi funkciók által igényelt intézményeknek: a közigazgatási kirendeltség, különböző hivatalok, gyermekjátsszótér, park és más, a közösség számára fontos létesítmények ésszerű helye.

A teret szegélyező kétemeletes épületek hangsúlyt adnak a központi térnek, anélkül, hogy elnyomnák vagy meghamisítanák a nagyobbbrészt földszintes házakból álló telep kisvárosias, néhol falusias hangulatát.

Ki költözött a Wekerle-telepre? Az eredeti lakók, az építés céljának megfelelően, nagyrészt munkások. Sokan közülük a vasútnál, a MÁV Gépgyárban, különböző javítóműhelyekben, más állami üzemeknél vagy magánkézben levő gyárakban dolgoztak. A Wekerle-telepen 1914-ben 3552 keresőt írtak össze. Foglalkozás szerint következőképpen oszlottak meg: MÁV gépgyári munkás volt 979 fő, a MÁV Északi Főműhelyében dolgozott 458 fő, egyéb vasúti üzemeknél 559, postai alkalmazott 642, dohánygyári munkás 38, különböző magánüzemek dolgozója 718, kereskedő és iparos 40, rendőr 118. Állami munkás és alkalmazott volt a telepen lakók 75,3%-a, egyéb alkalmazott és munkás 20,2%, telepi alkalmazott és rendőr 4,5%.

Tíz év múltán már észrevehető a telep lakosságának változása. Sok tisztviselőcsalád költözött ide, nőtt a postai alkalmazottak száma, megjelentek a különböző fővárosi üzemek dolgozói. A munkások között még mindig többségben vannak a MÁV-alkalmazottak, csökkent a nem állami munkahelyen dolgozó munkások száma. 1931-ben 185 nyomdászcsalád élt a telepen. Ekkor az itt lakók már a munkásság képzetesebb és jobb keresetű rétegéhez tartoztak.

A családokban sok gyermek élt. Az átlagos gyermekszám nagyobb volt mint a fővárosban, sőt, az országban. 6–11 éves gyermek volt a telep lakóinak 19,9 százaléka, ez az arány Budapesten 9,0 az országban 13,9%.

1924-ben a 4412 kereső a következőképpen oszlott meg: Az állami munkások és alkalmazottak aránya 72,5 százalék, a magánüzemekben dolgozó munkásoké és alkalmazottaké 16,0, a helyi alkalmazottaké és a rendőröké pedig 11,5%.

A telep életét szigorú házirend szabályozta. A házban lakók felelősek voltak a rendért, a tisztaságért, a telep nyugalomért. Albérlőket és ágyrajárókat pl. tilos volt tartani, a kert használatát is szabályozták.

„A Wekerle-telep nem ad dolgot sem az igazságügyi, sem a közigazgatási hatóságoknak. Az ilyen természetű ügyeket házilag intézik el. A telep gondnoka a bíró... a legfőbb büntetés a legnagyobb jónak, a telepen való lakásnak az elvonása. S ezt ítéletileg és 24 óra alatt végrehajtólag kimondhatja a gondnok... Teljesen érthető tehát, hogy a Wekerle-telepen nincs kihágás, nincs pereskedés...” (A háborús Wekerle-telep – Magyarország, 1915. június 28.)

A háború alatt szüneteltek az építkezések. Sok házat a húszas években fejeztek be. Nem került sor a telep tervezett bővítésére és az újabb munkástelepek építésére sem. „A mindinkább rosszabbodó lakáshelyzetben... az ország egyetlen kertvárosa... nyílegyenes széles utcáival, stílusos villaszerű házaival, a házakat körülvevő virágoskertekkel... egyre vonzóbbnak tűnt.”

A húszas és a harmincas években fellendült a társas élet. Már korábban, 1910-ben megalakult a Kispesti Munkástelep Lakóinak Társasága, 2074 taggal, ugyanebben az évben munkásénekkart is szerveztek. 1920-ban jött létre a munkászenekar, 1925-ben a Wekerle Torna Club. 1930-ban már három sportkör volt, a WTC, a WSC és a Szondy SC. 1930-ban már sakk-kör, irodalmi kör és könyvtár is volt.

Az élénk közélet a második világháború után elcsendesedett, azért is, mert a lakók megöregedtek. Elköltözni azonban kevesen költöztek, a lakosság meglehetősen stabil összetételű. A telep összképe sem sokat változott. A hatvanas években megindult a lakások korszerűsítése, sokan építettek fürdőszobát, garázst, megszorodtak a kisebb-nagyobb toldaléképületek, beüvegezték és beépítették a verandákat. Megtörtént a központi teret körülvevő házak felújítása, de a földszintes házak közül csak néhányat tudtak helyrehozni. Ezeknek a házaknak a nagy része is megérett már a tatarozásra.

A Wekerle-telep sorsa azokban az években vált kérdésessé, amikor az új lakótelepek építése megindult. A peremkerületek rekonstrukciója kezdetben nagyszabású bontásokkal egybekötve történt. Ma már, úgy tűnik, a rekonstrukció nem teszi szükségessé az összes meglévő és esetleg helyrehozható, felújítható lakóépület lebontását. Úgy látszik, hogy a Wekerle-telep – egyelőre legalábbis – marad. További sorsát azonban nemcsak az dönti el, hogy elfogadható lakáskörülményeket kínál-e a benne lakóknak, hanem az is, hogy egy érdekes kísérlet, a „kertváros elv” megvalósításának egyetlen, jellegzetes hazai példája, és egyben a korra is jellemző, sajátos, összefüggő építészeti együttes. Megérdemelné, hogy a jövőben sor kerüljön a helyreállítására, újjáépítésére.

Berey Katalin